

Яворська А. О.

Мирний договір між Рамсесом II та хетським царем Хаттусілі III

Східне Середземномор'я — регіон, який не одне тисячоліття є місцем зіткнення різних цивілізацій. Взаємовідносини між ними могли носити характер як протистояння, так і мирного співіснування. Єгипетська держава вже в процесі своєї консолідації почала налагоджувати міжнародні контакти: спочатку з господарсько-політичними утвореннями (номами) на власній території, а потім — з такими могутніми країнами, як Вавилонія, Мітанні, Ассирія та Хетське царство [1, с. 16]. Прикладом переходу від конфронтації до мирного співіснування можуть служити відносини між двома найсильнішими державами Стародавнього Сходу епохи пізньої бронзи — Єгипту та Хетського царства (Хатти) — у другій чверті XIII – на початку XII ст. до н. е. Мирний договір між Рамсесом II та хетським царем Хаттусілі III є одним із перших документів подібного роду та має важливе значення для вивчення історії міжнародних відносин на Стародавньому Сході.

Основними джерелами дослідження є текст самого договору [7, с. 80–82], який змінив подальший хід історичних подій на Стародавньому Сході, та «Поема Пентаура» [9]. У договорі описано основні домовленості між Рамсесом II та Хаттусілі III, яких вони змогли досягти. В тексті «Поєми Пентаура» обговорюються відносини, які склалися між двома могутніми державами до підписання мирного договору, та описується битва при Кадеші [9, с. 122–138].

Дипломатичні відносини між Єгипетською державою та Хетським царством на різних етапах їхнього розвитку були досліджені в працях І. М. Дьяконова та В. А. Якобсона [1], Дж. Г. Маккуина [5] та Й. О. Стучевського [6].

Про розвиток міжнародних відносин та дипломатії у Стародавньому Єгипті свідчить ряд документів, які зберігалися в Тель-ель-Амарнійському державному архіві єгипетських фараонів. Це листи царів Вавилона, Ассирії, Мітанні, Хетського царства, Кіпру та сирійсько-палестинських князів і правителів до єгипетського фараона. Вони є цінними історичними документами, що яскраво характеризують рівень розвитку дипломатії на Стародавньому Сході [6, с. 125–161].

Період XIV–XII ст. до н. е. був заповнений військовими діями між хетами і Єгиптом. Війни виснажували обох супротивників, тому не дивно, що загальне послаблення, відсутність надії на повну перемогу і побоювання хетів (можливістю нападу ассирійців) змусили сторони піти на рішучий крок — укладання мирної угоди.

Мир між Рамсесом II та Хаттусілі III був укладений у 1296 р. до н. е., тоді ж був підписаний і мирний договір між двома державами. Ініціатива укладання договору про мир та припинення війни йшла від хетської сторони. Після тривалих обговорень та попередніх перемовин Хаттусілі послав єгипетському фараону проект договору, накреслений на срібній дошці. На титульній дошці, в знак достовірності документу, був зображений сам цар разом з богом вітру та блискавки Тешубом, а на звороті — зображення цариці разом з богинею сонця міста Арінни [4, с. 154].

Рамсес II прийняв запропоновані умови миру і на знак згоди відправив Хаттусілі III іншу срібну дошку із накрес-

леним на ній текстом мирного договору. Обидва екземпляри були скріплені державними печатками та підписами. Сам договір зберігся в трьох редакціях — двох єгипетських та хетській. Збереглися також тексти договорів та документи про переговори, що передували його укладанню. Текст договору складається з трьох частин: вступу або преамбули, договірних статей та заключної частини. У заключній частині укладачі помістили звернення до богів, клятви в дотриманні зобов'язань та прокляття порушникам договору.

У вступі йдеться про відносини між двома державами, котрі склалися протягом віків. Споконвіку хети та єгиптяни не були ворогами. Між царями обох держав і раніше існували різного роду домовленості. Стосунки між державами зіпсувалися лише в період царювання брата Хаттусілі, який ворогував з великим царем Єгипту Рамсесом II [2, с. 318].

Текст договору якнайкраще показує характер нових відносин, які почали зароджуватися між правителями обох держав та їх народами: «Да будет прекрасный мир и братство между детьми детей великого царя хеттов и Рамсеса II, великого царя Египта. Египет и страна хеттов да пребывают, подобно нам, в мире и братстве на все времена» [7, с. 79].

Це був не лише договір, який встановлював мир між раніше воюючими народами, а й договір про подальший військовий союз. «Если пойдет какой-либо враг против владений Рамсеса II, то пусть Рамсес II скажет великому царю хеттов: иди со мной против него со всеми твоими силами» [7, с. 80]. Договір передбачав підтримку не лише зовнішніх ворогів, але й підтримку у разі внутрішньої нестабільності у державі. Союзники гарантували один одному допомогу на випадок повстань і заколотів в підвладних

їм областях. «Если Рамсес II разгневается на своих рабов, когда они учинят восстание, и пойдет усмирять их, то заодно с ним должен действовать и царь хеттов» [7, с. 80].

Також царі угодили умови передачі політичних біженців знатного і незнатного походження. «Если кто-либо убежит из Египта и уйдет в страну хеттов, то царь хеттов не будет его задерживать в своей стране, но вернет в страну Рамсеса II» [7, с. 81]. Разом з біженцями повертається також і усе їх майно, дружини, діти і раби. «Если убежит из египетской земли один, два, три и т. д. человека в землю хеттов, то они должны быть возвращены в землю Рамсеса II. Да не казнят их, да не повредят их глаз, уст и ног» [7, с. 81].

Гарантами виконання договору виступали боги та богині обох країн. «Все, начертанное на серебряной доске, тысяча богов и богинь страны хеттов обязуются исполнять по отношению к тысяче богов и богинь Египта. Они свидетели моих слов» [7, с. 83]. Потім слідує довгий перелік єгипетських та хетських богів і богинь: «боги и богини гор и рек страны Египта, неба и земли, моря, ветра и бури...» [7, с. 83].

Останні пункти договору були присвячені опису покарань за порушення пунктів цього документу: «Да сгинут дом, земля и рабы того, кто нарушит сии слова. Да будет здравие и жизнь тому, земле и рабам того, кто их сохранит» [7, с. 83].

Дипломатичне листування тривало не лише в період підписання миру, а й після його укладення. Воно відбувалося між царями, а також і між царицями Єгипту та Хетського царства. У своїх листах вони виражали захоплення з приводу укладання миру та поновлення дружніх стосунків.

Апогеєм дипломатичних відносин між Єгиптом та Хетським царством став династичний шлюб — Рамсес II одружився на дочці Хаттусілі III, яка отримала єгипетське ім'я Маатхорнефрура. Це свідчило про те, що зв'язки між двома царствами вийшли на новий рівень. В знак великої пошани Хаттусілі III особисто відвідав Єгипет та був присутній на церемонії одруження. Це одна із перших дипломатичних зустрічей двох правителів найбільших держав того часу, що є рішучим кроком у розвитку міжнародних відносин [7, с. 83].

Наявні в тексті договору стандартні фрази про ненапад та взаємну військову допомогу в поєднанні зі слабким відображенням попередньої історії взаємин можуть свідчити про бажання обох держав почати історію своїх відносин з «чистого аркуша».

Отже, договір між Єгиптом та Хетським царством, укладений у 1296 р. до н. е., мав надзвичайне значення не лише для розвитку цих країн, а й для розвитку міжнародних відносин та дипломатії загалом. Він виступає «живим» пам'ятником розвитку дипломатії того часу. Цей договір дає нам можливість стверджувати, що на чолі країн-учасників договору були освічені правителі, які змогли досягнути миру не шляхом військових протистоянь, а шляхом переговорів та дипломатичних зустрічей. Саме ці відносини між Хетським царством та Єгипетською державою поклали початок розвитку дипломатії як одному із рушіїв міжнародної політики. Дипломатія того часу показала, що між такими різними державами шляхом угод і договорів можна досягнути набагато більшого результату, ніж військовими діями. Важливо зазначити, що країни відходять

від стану війни, бачачи в цьому виключно негативну сторону для економічного та політичного розвитку, і шукають шляхи вирішення проблем мирним та політично усвідомленим шляхом.

1. Дьяконов И. М., Якобсон В. А., «Номовые государства», «территориальные царства», «полисы» и «империи». Проблемы типологии / И. М. Дьяконов, В. А. Якобсон // Вестник Древней Истории. — 1982. — № 2. — С. 3–16.
2. История Древнего Востока / [ред. И. М. Дьяконов]. — М. : Наука, 1983. — Ч. 1. — 533 с.
3. История Древнего Востока / [ред. И. М. Дьяконов]. — М. : Наука, 1988. — Ч. 2. — 623 с.
4. История Древнего Востока / [ред. А. В. Седов]. — М. : Восточная литература, 2004. — 895 с.
5. Маккуин Дж. Г. Хетты и их современники в Малой Азии / Джеймс Г. Маккуин ; [пер. с англ. Ф. Л. Мендельсона]. — М. : Наука, 1983. — 183 с.
6. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке / [ред. И. А. Стучевский]. — М. : Наука, 1987. — 311 с.
7. Мирный договор между Рамсесом II и хеттским царем Хаттусилисом; [пер. с древнеегип. Н. С. Петровского] // Хрестоматия по истории Древнего Востока. — М. : Высшая школа, 1980. — Ч. 1. — С. 79–83.
8. Оппенгейм А. Л. Древняя Месопотамия / Адольф Лео Оппенгейм; [пер. с англ. М. Н. Ботвинника]. — М. : Наука, 1980. — 319 с.
9. Поэма Пентаура [пер. с древнеегип. М. А. Коростовцева] // Хрестоматия по истории Древнего мира. — М. : Высшая школа, 1978. — Ч. 1. — С. 122–138.

Унтіла П. І.

Особливості кризи грошового обігу на Боспорі в III ст. до н. е.

Нумізматична історія античних міст Північно-Західного Причорномор'я, які в давнину випускали власну монету, хоча і мала спільні риси, але складалась по-різному, в залежності від багатьох причин внутрішнього та зовнішнього характеру. Не було виключенням і Боспорське царство. Дослідження його грошового обігу в III ст. до н. е. дає можливість з'ясувати, які ж фактори визначали осо-